

„NEM KELL FÉLNETEK JÓ LESZ”

SÜMEGI ISTVÁN

Kezdjük két evidenciával. Mindenki fél, és félni rossz. Beírtam a YouTube keresőjébe, hogy „félelem”, és azonnal dőlni kezdtek a jótanácsok. Egy indiai hagyományokat követő „spirituális tanító”, Bagdi Emőke, Almási Kitti, Popper Péter, Domján László, és sokan mások. Mindannyian arról beszélnek – legalábbis a címek ezt ígérk –, hogyan kell a félelmet legyőzni. De II. János Pál legelső pápai homíliája is arra szólított föl, hogy „Ne féljete!”¹, és a mi Bibó Istvánunk is arra figyelmeztetett, hogy „Demokratának lenni annyi, mint nem félni”.

Félni csak a jövőtől lehet. Azért félünk, mert nem tudjuk, mit hoz a jövő, vagy azért, mert olyasmivel fenyeget, amit nem kívánunk magunknak. Csak annak nincs oka félni, aki uralja a jövőt, de ilyen ember nem létezik. Legfeljebb olyanok vannak, akik azt hiszik, hogy uralják; mert erősek, tehetségesek, sikeresek, hatalmasok, gazdagok vagy egyszerűen csak naivok. S talán olyanok is vannak ezek között, akiknek szerencséjük van, és tényleg mindvégig úgy alakul az életük, ahogyan szeretnék. Mindvégig. Azaz addig, de csak addig, amíg meg nem halnak, vagy amíg rájuk nem veti a halál az árnyékát. Mert az ilyen emberek, az élet császárai, a szerencse boldog fiai – vélelmezem – nem akarnak meghalni. Miért is akarnának? Meghalni azok akarnak, akikkel olyasmi történt vagy történik, amit ők egyáltalán nem akartak, olyannyira nem, hogy képtelenek elviselni azt.

A rendelkezésemre álló néhány percben megkísérlem röviden összefoglalni mit tesz hozzá ehhez kérdéshez két 19. századi klasszikus, Nietzsche és Kierkegaard, és egy aprócska megjegyzést is odabiggyeszték, majd a gondolatmenet végére.

* * *

A múltunkkal kell legelőbb tisztába jönnünk – kezdi Nietzsche, illetve Zarathustra. Az akarat az ember megszabadítója (a szabadságunk forrása), ám a múlt fölött még neki sincs hatalma. Mindannyian olyanok vagyunk, mint a nyomorékok: van, amiből túl sokat, és van, amiből túl keveset vagy semmit sem adott nekünk a sors. Élettörténetünk tele van véletlennel és szégyennel,¹ és ez ellen többé már semmit sem tehetünk: a megtörtént nem tehető meg nem történtté. Egyetlen módon lehetünk úrrá ezen az állapoton: ha képessé válunk

¹ Vö. Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. Ford. Kurdi Imre. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 275.

azt mondani, hogy „De hiszen így akartam, így fogom akarni!”² Vagy egy kicsit könnyedebben, de mégis pontosabban: „Ha minden véletlent megfőzők magamnak a magam fazekában, és magamhoz csak akkor veszem, ha már puhára főtt saját étkem gyanánt.”³

Ez az embert próbáló, sőt emberfölötti feladat szorosan összekapcsolódik az örök visszatérés gondolatával. Képzeld el, hogy legmagányosabb magányodban egy Démon lopózik hozzád, és azt mondja: – Mindazt, amit valaha átél-tél, még számtalanszor újra át kellene élned! Mit válaszolnál? Fogcsikorgatva földhöz vágnád-e magadat, vagy azt mondanád, hogy sohasem hallottam még ennél istenibbet? – kérdezi a *Vidám tudomány* írója.⁴

Aki magáévá teszi az örök visszatérés gondolatát, és együtt tud élni vele, az egyszersmind a sorsára is igent mond. Ha elhisszük, hogy minden véletlen, bűn és szegény végtelen sokszor újra meg fog ismétlődni velünk, akkor egyszerűen nem marad más választásunk, mint megbékélni a múltunkkal (máskülönben beleőrülünk a gondolatba); és ha megbékéltünk vele, akkor azt tudjuk felelni a Démonnak, hogy jöjjön a végtelen ismétlődés minden megesettel együtt; (még így is) részünkről a szerencse. Sőt, ha kellően megerősödtünk ebben a gondolatban, akkor az elfogadást a szeretetre cserélhetjük föl. „Mert téged szeretlek, ó Öröklét!” – ismétli meg Zarathustra hét ízben a Harmadik könyv legutolsó fejezetében, az *Igen és Ámen dalában*. S ennek megfelelően fogalmaz az elméje elborulása előtt írt életrajzában is: „Az emberi nagyság az én nyelvezetemben *amor fati*: az ember ne akarjon mást se előre, se hátra soha. A szükségszerűt nem elegendő elviselni, még kevésbé szabad eltitkolni – mindenféle idealizmus a szükségszerű meghazudtolása –, a szükségszerűt szeretni kell.”⁵

Mire idáig eljutunk, a jövőhöz való viszonyunk is gyökeresen átalakul. A jövőt ugyan továbbra sem hajtottuk az uralmunk alá, de lesz már gyakorlatunk a nem kívánt sorsesemények, -csapások, véletlenek magunkévá tételében, s ez már okot adhat némi reményre: bárhogyan lesz, majdcsak elboldogulok valahogyan. Hiszen megjártam már a hadak útját, és eddig is sikerült. (Azoknak, akik ismerik az *Iskola a határont*, hadd utaljak a prológos tőkesúly-hasonlatára. Majdcsak lesz valahogy, gondolja Bébé '56 után, hiszen ép lélekkel éltük túl Schulzét, Hitlert és Rákosit is.)

Kierkegaard sokáig párhuzamosan halad Nietzschével. Istennel szemben soha nem lehet igazunk, és ebben van valami épületes – közli híveivel a névtelen

² Uo. 173.

³ Uo. 207.

⁴ Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Holnap Kiadó, 1997. 341.

⁵ Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. Ford. Horváth Géza. Göncöl Kiadó, kiadás éve és helye nélkül. 59.

jütlandi lelkész a *Vagy-vagy* utolsó írásában. Bármilyen sajnálatos, nem ringathatjuk magunkat abban a hitben, hogy a világ történései megfelelnek az emberi igazságosság mércéjének. Amikor Jeruzsálem elpusztult, az igaz együtt szenvedett a gonosszal – indul a gondolatmenet⁶ –, mi pedig bőségesen szaporíthatnánk tovább a példákat a Voltaire hitét megrendítő liisszaboni földrendéstől, az Istennel közösséget nem vállaló Iván Karamazov rémtörténeteinek át⁷ a soáig és az éppen zajló ukrainai háborúig. S ne feledjük: akár úgy is járhatunk, mint Jób, akitől a Sátán – Istentől kapott jóváhagyással – a pusztaság életén kívül mindent elvett,⁸ vagy mint Ábrahám, akitől nem csupán Izsákot követelte az Úr, hanem ráadásul még azt is, hogy ő maga oltsa ki a mindennél jobban szeretett fia életét.⁹

Mit tehet az ember? Vagy megpróbálja elmismásolni a dolgok illetén állását (Jeruzsálem pusztulása régen volt,¹⁰ Kelet-Ukrajna pedig messze van innen – így szokás magunkat vigasztalni), vagy megtagadja az életet (mint Iván Karamazov), vagy megkísérli átélteni kimondani a szentenciát: Istennel szemben sohasem lehet igazunk; akárhogy is van, úgy van jól, ahogyan van.

Ha nem érezzük elengedhetetlennek a konzekvens gondolkodást és szerencsésen alakul az életünk, akkor az elmismásolás éppenséggel járható út lehet, ám ha velünk történik olyan tragédia, ami összeegyeztethetetlen az igazságos világrend képzetével (a *mi* gyerekünk hal meg, a *mi* testünket kezd el fölemészteni a rák), akkor már csak két lehetőségünk marad: vagy megtagadjuk a teremtést és kilépünk az életből, vagy nem szállunk ki, ám ezzel legalább hallgatólagosan elfogadjuk a világot mindazzal együtt, amiről azt hittük, hogy nem lett volna szabad megtörténnie, s így elismerjük azt is, hogy Istennel szemben soha nem lehet igazunk.

A lehetőségek ilyen mérlegelése után világos, hogy az a legokosabb, ha előre gondolkodunk, és még jó időben felkészülünk a pusztító viharra – valahogyan úgy ahogyan a sztoikusok tették annak idején. (Megeshet ugyan, hogy mi történetesen megússzuk, de erre nem érdemes alapozni.) Tulajdonképpen ezt prédikálja híveinek a jütlandi pap, s ez nagyjából ugyanaz, mint Nietzsche bölcsessége.

Sőt még abban is teljesnek látszik az egyetértés, hogy ha már úgyis okosabb elfogadnunk a megesetteket és a nem várt eljövőt, akkor próbáljuk meg – a

⁶ Søren Kierkegaard: *Vagy-vagy*. Ford. Dani Tivadar. Gondolat Kiadó, 1978. 999.

⁷ Vö. F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*. I. Ford. Makai Imre. Második rész, Ötödik könyv, 4–5. Budapest, Helikon. 2021.

⁸ Søren Kierkegaard: *Az ismétlés*. Ford. Soós Anita – Gyenge Zoltán. In Søren Kierkegaard *Művei* 5. Pécs, Jelenkor, 2014. 59 sk.

⁹ Søren Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. Ford. Soós Anita. In *Művei* 5. 99.

¹⁰ Kierkegaard: *Vagy-vagy*. 999.

szükségből erényt kovácsolva – szeretni is azokat. Hiszen ettől csak nekünk lesz könnyebb.

A lelkész azonban ezt már egészen másképpen adja elő, mint Nietzsche. Rossz úton jár, aki idegen hatalomként tekint Istenre. Ha csupán kénytelen-kelletlen láttuk be, hogy létezik egy olyan mindent elsöprő erő, mely azt tesz velünk, amit akar, s amivel szemben nekünk nem lehet szavunk, akkor nem jutottunk előbbre – figyelmeztet. Ideig-óráig talán belenyugszunk a helyzetünkbe, vagy megpróbáljuk azt hazudni magunknak, hogy nem is olyan rossz ez, tartós vigaszt azonban nem meríthetünk ebből.¹¹

Istent úgy kell szeretnünk, mint azt a legjobban szeretett embertársunkat (testvérünket, gyerekünket, szülönket, szerelmünket, barátunkat), akivel vitába vagy konfliktusba keveredve azt kívánjuk, hogy inkább neki legyen igaza, mintsem nekünk.¹²

Aki így szereti Istent, kizárt, hogy csalódni fog. Semmi másan nem múlik ugyanis a dolog, csakis a hiten. Ha hiszed, hogy így van (hogy neki van igaza), és sohasem lehet másképpen, akkor úgy van, ahogyan hiszed, mert nincs és nem is létezhet olyan instancia, mely a meggyőződésedet felülbírálná, vagy olyan corpus delicti, mely cáfolatnak volna vehető.¹³ Rádásul ez a szeretet nem a szükségszerűség által kikényszerített, hanem szabad, hiszen belőlem fakad.¹⁴

Nietzsche és Kierkegaard koncepciói ezen a ponton válnak el egymástól. A különbség jobb megértése végett hasonlítsuk össze a kétféle szeretetet: az *amor fati* és az *amor dei*.

Aki úgy érzi, hogy több jót kapott az élettől, mint rosszat, az bizonyára szereti a sorsát. (Meg van elégedve a sorsával – mondjuk az ilyen emberre.) De vannak, akik több rosszat kaptak, mint amennyi jót. Ők attól függően szeretik vagy gyűlölik, illetve inkább szeretik vagy inkább gyűlölik a sorsukat, hogy mekkora bennük az életigenlés. Tudjuk, van, akiben éppen csak pislákol valami, és van, akiben lobog. Mármost, ha föltesszük, hogy van olyan méretű lobogás, melyet még a legborzalmasabb élethelyzet sem képes eloltani, akkor eljutunk az abszolút *amor fati*hoz. Nem zárható ki, hogy valóban van ilyen.

Az viszont kizárható, hogy valaki önmaga ellenében (úgy érteve: önmagánál jobban) szeresse a sorsot. Önmagunk ellenében csak egy másik embert szerethetünk. A másikért lemondhatok magamról – az igazamról éppen úgy, mint a fél vesémről, vagy akár még az életemről is –, a sorsnak azonban nem nyújthatok efféle áldozatokat. Nem azért, mert nem szeretem eléggé, hanem mert ez egészen egyszerűen nonszensz. (Áldozatot csak annak adhatunk,

¹¹ Uo. 1008.

¹² Uo. 1005 skk.

¹³ Uo. 1007.

¹⁴ Uo. 1008, 1011.

akiről feltételezzük, hogy fogadni képes azt, elfogadni pedig csak egy másik személy vagy személyszerű lény tud.)

Úgy tűnik, hogy Kierkegaard itt messzebbre jutott, mint Nietzsche, hiszen Istent elmélyültebben és kételymentesebben, s ráadásul belülről fakadó, kényszer nélküli szabadsággal lehet szeretni, nem úgy, mint a sorsot. Vagy talán pontosabb, ha úgy fogalmazunk, hogy az, akinek van személyként szerethető Istene, messzebbre juthat, mint akinek nincs.

Ám ezzel még nem értünk a végére. Nem sokkal a *Vagy-vagy* után született meg *Az ismétlés*, melynek második része egy (fiktív) fiatalember Jóbról írt elmékedéseit tartalmazza.¹⁵

A patriarcha különös álláspontot képvisel, amikor a Teremtő (drasztikus) próbára teszi: Egyrészt kitart az Istene mellett és nem tagadja őt meg (vagyis elismeri, hogy Istennel szemben nincs igaza), másrészt a saját meggyőződése mellett is mindvégig kitart, és nem hajlandó – barátai ösztökélésének engedve – a büntetéséből a bűnére következtetni. (Kitartott tehát amellet, hogy neki is igaza van.) Mert „tudja, mi az ember [...] tudattal rendelkezik, melyet még Isten sem vehet el tőle, jöllehet ő adta. Jób úgy ragaszkodik az állításához, hogy fölfedezzük benne azt a szeretetet és bizalmat, amellyel szentül hiszi, hogy az Úr mindent meg tud magyarázni, csak szóra kell bírni.”¹⁶

A késői Nietzsche egyre inkább valamilyen keleti passzivitással kapcsolta össze az *amor fati*¹⁷ (a *Zarathustra* még nem! – de erre most nem lesz idő kitérni), Kierkegaard viszont azt mondja, hogy cselekedj bátran a saját meggyőződésed szerint – egyéb mércéd úgyszíncsen –, és semmi se tántorítson el! Hogy mívégre sújtanak tragédiák vagy hullanak az öledbe égi ajándékok, nem tudhatod. A lényeg, hogy se Istent ne tagadd meg, se önmagadat, történéjk veled bármi. Istennek mindig igaza van, és neked is mindig igazad van – föltéve, hogy önmagadat adod.¹⁸

(Zárójelben fűzöm hozzá: hogy mi is ez az Önmagad, arról csak utalásokat találunk *Az ismétlés*ben. Vélelmezem, hogy itt is ugyanarról van szó, mint a *Vagy-vagy*ban Wilhelm tanácsos második levelében. A nevezett helyen arról olvashatunk, hogy önmagunk megtalálása egyfajta reveláció, mely a választás

¹⁵ Ezek összekapcsolása és egyetlen gondolatmenetként való értelmezése a *Vagy-vagy* ismertetett prédikációjával nem magától értetődő, hiszen két mű fiktív szerzői nem véletlenül különbözöek, de nem is képtelenség. Az állásfoglalás akár pró, akár kontra részletesebb indoklást igényelne, ám ettől most eltekintek.

¹⁶ Kierkegaard: *Az ismétlés*. 66 sk.

¹⁷ „Nem emlékszem, hogy valaha is törekedtem volna bármire – soha életemben nem küzdöttem, a heroikus természet ellentéte vagyok. Nem tapasztalatból ismerem az »akarást«, a »törekvést«, a »célt«, a »vágyat«. Most is, ebben a pillanatban is, úgy tekintek jövőmre – a *tágas* jövőre! –, mint tengertükörre, melyet nem fodroz kívánság. A legkevésbé sem akarom, hogy valami más legyen, mint ami; magam sem akarok más lenni.” – Nietzsche: *Ecce homo*. 56.

¹⁸ Kierkegaard: *Az ismétlés*. 66, 70.

aktusa által következik be, s melyben egyaránt bizonyosságot nyerünk az emberi szabadságról, a lélek hallhatatlanságáról, Isten létéről, és a magunkban hordozott moralitás belülről fakadó kényszeréről.¹⁹ Következésképpen: annak, aki már átlépett az esztétikaiból az etikaiba, kétely nélküli tudása van saját magáról.)

Vessünk néhány pillantást az *amor fati*hoz, illetve az *amor dei*hez szorosan kapcsolódó „örök visszatérésre” és „ismétlésre” is. Az előbbi értelme és funkciója viszonylag világos. Az antik világ embere számára hajdan magától értetődő időképzet egyfajta mankóként és egyszersmind tesztként szolgálhat a modern *amor fati*hoz. Csak az szereti igazán a sorsot, aki elbírja az örök visszatérést, és úgy juthatunk el legbiztosabban az *amor fati*hoz, ha megingathatatlanul válik bennünk a meggyőződés a dolgok és az események végtelen ismétlődéséről.

A kierkegaard-i „ismétlés” ennél sokkal bonyolultabb. Constantin Constantinus az *Az ismétlés* című könyvecske álneves szerzője a *Vagy-vagy* írásainak fiatalabb szereplőjéhez („A”-hoz) hasonló karakter. Igazi otthona az esztétikai világ (vagy ahogyan egy helyütt mondja: az immanencia²⁰), gazdag, sokoldalúan művelt (egyebek mellett a filozófiában is jártas), széles körű élettapasztalatokkal bír, és virtuóz lélekelemző – vagy legalábbis annak tartja magát.

Constantinus közreadott műve két részből áll.²¹ Az első rész egyetlen – ám jól elkülöníthető szakaszokra bontható – folyamatos elbeszélés a szerző tollából. A második rész nagyobb hányadát pedig a Jób könyvét kommentáló fiatalember Constantinushoz írt levelei teszik ki.

A kötet különféle szövegeiből két egészen különböző és egymásnak ellentmondó ismétlésfogalom bontakozik ki. Az elsőt nevezzük *esztétikai ismétlés*-nek. Ennek értelme pofonegyszerű. Vannak az életben olyan dolgok, melyeket – ha ehhez támad kedvünk – megismételhetünk. Ha jó kávé ittunk valahol, akkor elmehetünk oda újra.²² Ha a szavaink nemtetszést váltanak ki valahol, akkor az asztalra csaphatunk – amiképpen egy jeles professzor tette egy ízben –, és azt mondhatjuk, hogy „Megisméltlem!”²³ Ha kizökkentett bennünket valami a kellemes lelkiállapotunkból (ahogyan ez a szegény ifjúval is történik), akkor tehetünk érte, hogy ismét visszatáljunk hozzá.

¹⁹ Kierkegaard: *Vagy-vagy*. 790.

²⁰ Kierkegaard: *Az ismétlés*. 51.

²¹ Az itt következő gondolatmenet ellenőrzéséhez fontos segítséget kaptam a következő írásoktól: Ionuț-Alexandru Bărliba: Søren Kierkegaard's Repetition. Existence in Motion. *Symposium: Theoretical and Applied Inquiries in Philosophy and Social Sciences* 2014/1. – <https://philpapers.org/rec/BRLSKR>; Edward F Mooney: *Repetition: Getting the world back*. In *The Cambridge Companion to Kierkegaard*. Hannay A, Marino G. D. eds. Cambridge University Press, 1997. 282–307.

²² Kierkegaard: *Az ismétlés*. 39.

²³ Kierkegaard: *Az ismétlés*. 23.

Mindez problémamentesnek látszik, Constantinus azonban további megerősítést akar, s ezért egy kézenfekvő kísérletre szánja el magát: megismétli a berlini utazását.²⁴ Ám ekkor keserűen csalódnia kell, mert semmi sem olyan, mint először volt. Még azok a bútorok sem, melyek változatlan állapotban várnak rá az ismét kibérelt szobájában, mert új hangulata a tárgyak mivoltát sem hagyja érintetlenül.²⁵ Az az egy-két momentum, ami mégis ismétlésnek tekinthető – a postakocsin való zötykölődés borzalmai²⁶ vagy az idegesítő vendégek az étteremben²⁷ – pedig inkább karikatúrák és torzképek, mintsem valódi megerősítések.

Az első rész végére érve megérthetjük, hogy az esztétikai ismétlés eszméje hübrisz. Úgy tűnhet ugyan, hogy életünk eseményeinek legalább egy része újra előidézhető; sőt még az sincs kizárva, hogy ezt tapasztalatilag is bizonyítva látjuk; vagy akár még az is megeshet, hogy abban a tudatban halunk meg, hogy életünk során mindent, amit csak akartunk, és ahányszor csak akartuk, megismételtünk. Ám mindeközben tudnunk kell azt is, hogy bármelyik pillanatban bármi megtörténhet velünk.

Röviden összefoglalva a tanulságot: nem uraljuk a létezésünket, és bölcsebb, ha ezt tudomásul vesszük. – De akkor mit kezdjünk magunkkal, hogyan éljük az életünket? – adódik a kérdés, s Constantinus erre nem sok mindent tud felelni. – Semmihez se ragaszkodj és semmit se akarj görcsösen! – ezzel a tanáccsal fejezi be a beszámolóját, majd a postakürtöt szimbólummá emelve az élet kiszámíthatatlanságának könnyed-ironikus tudomásulvételére biztat: „Folytatódj, élet színjátéka, melyről nem tudni, komédia-e vagy tragédia, hiszen senki sem látta még a befejezést! Folytatódj, létezés színjátéka, melyben az életet éppoly kevésbé kapjuk vissza, mint a pénzt!”²⁸

A második (nevezzük *szelleminek*) ismétlésfogalom elméleti hátterét is Constantinus vázolja föl nekünk. Az ismétlés filozófusa Leibniz – közli rögtön a könyv elején –, aki szerint, „ha Isten nem akarta volna az ismétlést, nem jön létre a világ”, valamint: „a világ maga is ismétlés.”²⁹

Isten elméje tartalmazza az összes lehetséges létezőt – kezdi a magyarázatát Leibniz. Ám minden possibilitás nem létezhet egyazon világban, mert bizonyos dolgok logikailag ellentmondanak egymásnak. Az együttlétezésre képes ideákból viszont komposszibilis sorozatok állíthatók össze (és állnak össze Isten elméjében), s ezek közül a Teremtő azt választja ki, amelyik a le-

²⁴ Uo. 7, 23.

²⁵ Uo. 39.

²⁶ Uo. 24.

²⁷ Uo. 39.

²⁸ Uo. 44.

²⁹ Uo. 8 sk.

hető legtöbb létezőt és a lehető legkevesebb rosszat tartalmazza. Fontos hangsúlyozni, hogy döntése nem csupán a világ kezdőpontjában határozza meg a valóság teljességét, hanem az előrehaladó idő minden pillanatában egészen az apokalipszisig. Isten tehát pontosan látja előre, hogy mi történik majd a teremtés egy-egy porszemével, akár sokmillió évvel a genezis után is.³⁰

Mindebből következően a Constantinus által Berlinben kipróbált módon elméletileg sem lehetséges az ismétlés, kár is erőlködnünk. (Ergo bármilyen éles eszű is a narrátor, Leibniz elméletének következményeit mégsem mérte föl helyesen, vagy félreértette.)

Más értelemben viszont nagyon is létezik, hiszen minden, ami van, Isten ideájának a manifesztációja. Mi magunk is azok vagyunk. Nem vagyunk azonban pusztá szellemek, hanem – amint ezt a *Vagy-vagy* második Wilhelm-levele részletesen kifejti – bele vagyunk vetve az érzéki világba, s – miután a nagy revelációt követően fölmertük önmagunkat – itt kell helytállnunk, és megmaradnunk annak, akik vagyunk. Ez azonban folyamatos erőfeszítést követel, hiszen – ugyanúgy ahogyan szegény Jóbot vagy a róla elmélkedő ifjút – a legkülönbébb kihívások próbálnak bennünket eltéríteni önmagunktól. Szellemi értelemben akkor beszélhetünk ismétlésről, ha sikerül ellenállnunk ezeknek az impulzusoknak, és képesek vagyunk megmaradni olyannak, amilyenként Isten elméjében létezőnk, vagy emberi perspektívából fogalmazva: ha sikerül megmaradni önmagunknak.

Nietzsche amor fatija az antik ciklikus időkoncepcióhoz vezet vissza bennünket, az ismétlés itt bemutatott fogalma pedig egy ahhoz hasonló *álló időt* körvonalaz, mint amelyet Henri-Charles Puech írt le.³¹ Némely archaikus kultúra az időt sem előre haladónak, sem körben forgónak nem látja, hanem inkább úgy képzel el, mint ami egyhelyben toporog. Ezekben a világokban az események mindig archetipikus minták ismétlései – magyarázza a vallástörténész.³²

Mintha Kierkegaard is valahogy így látná. Isten fejében minden embernek ott van az ideája, és kinek-kinek akkor mennek rendben a maga dolgai, ha az érzéki világba és annak születés és halál közé kifeszített lineáris idejébe vetve is hasonló tud maradni az ősképhez; ha meg tudja ismételni azt. Az idő (az őt

³⁰ G. W. Leibniz: A Resumé of Metaphysics. Ford. Mary Morris – G. H. R. Parkinson. In *Philosophical Writings*. London–Vermont, Everyman, 1995. Uő.: Essays on the Justice of God and the Freedom of Man in the Origin of Evil in Three Parts. In *Theodicy*. Ford. E. M. Huggard. Illinois, Open Court, La Salle, 1996. 7–10.

³¹ Henri-Charles Puech: *Gnosis and Time*. In *Man and Time*. Ed. Joseph Cambell. Ford. Ralph Manheim. Routledge & Keagan Paul, London, 1958.

³² A szóban forgó gondolkodásmódot Mircea Eliade is részletesen leírja és remek példákkal illusztrálja is, ám ő Puech-sal ellentétben nem tekinti ezt egy harmadik primordiális időkoncepciónak a lineáris és a ciklikus idő mellett. – Eliade: *Az örök visszatérés mítosza*. I. fejr. Ford. Pásztor Péter. Európa Könyvkiadó, 1993.

egyszerre hordozó és benne lebegő emberrel együtt) azonban hajlamos kizökkenni, és ilyenkor mielőbb helyre kell azt tolni; értsd: vissza kell állítani a repetíciót. Ráadásul az ember eo ipso cselekvő lény (*Vagy-vagy*. 870), ebből adódóan pedig ő maga veszélyeztetni szüntelenül az ismétlést, és teszi ki magát az idő újbóli kizökkenésének.

* * *

Azt hiszem, hogy Nietzschénél és Kierkegaard-nál nem igen juthatunk messzebbre a félelemmel való számvetésben. Ám azt egyikük sem mondja, hogy nincs mitől félni. Mert van. A jövő kiszámíthatatlan, bármikor megtörténhet bármi, evilági életünk elkövetkező eseményei tökéletesen ismeretlenek előttünk. Lehet, hogy már végtelen sokszor felolvastam ezt az írást ezen a pulpituson állva, de azt mégsem tudhatom, hogy mi történik majd velem, miközben visszabotorkálok a helyemre. Talán majd hasra esek. Lehet, hogy már a végtelenedik alkalommal, de ebben a pillanatban akkor sem tudom, hogy ez vár rám.

Mivel a jövő ismeretlen, a félelem sem legyőzhető. Helyesebb tehát, ha megtanulunk nem félni a félelemtől. Megbarátkozni vele, vagy egyenesen „megszeretni a rohadékot”. (Ez is Ottlik.) Hogyan is írja Kányádi Sándor a *Valaki jár a fák hegyén* című versében?

*valaki jár a fák hegyén
ki gyújtja s oltja csillagod
csak az nem fél kit a remény
már végképp magára hagyott*

*én félek még reménykedem
ez a megtartó irgalom
a gondviselő félelem
kísért eddigi utamon
[...]*

*valaki jár a fák hegyén
mondják úr minden porszemen
mondják hogy maga a remény
mondják maga a félelem*